

Retolació bilingüe

L'Ajuntament d'Aiguaviva de Bergantes ha començat a posar los noms de les seues carreres completament en bilingüe. [p.5]

Cinga Fòrum 2018

La jornada d'enguany, organitzada per l'IEBC, va tractar el tema "La comarca del Baix Cinca dabant l'epidèmia de grip de 1918". [p.8]

TEMPS DE FRANJA

Revista de les Comarques
Catalanoparlants d'Aragó

Museu Etnològic de Nonasp

Entrevista als fundadors d'aquest projecte, un exemple d'iniciativa cultural que continua creixent. [p.10]

Sentiments i llengua

Investigadors de diverses universitats (UdG, UdL i URiV) analitzen la incidència que els sentiments tenen sobre la llengua. [p.16]

Temps
d'Escola
5

[P. 17] ANY FABRA
**Pompeu
Fabra
i la Franja**

Sumari

- 2 Lo primer camí
- 3 Editorial
Vinyetes al vent
- 4 Matarranya
- 7 Baix Cinca
- 10 Entrevista
- 12 Llitera
- 13 Ribagorça
- 14 Aragó
- 16 Catalanofonia
- 18 Lo primer camí

Imatge coberta: Pompeu Fabra (Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans. Fons Pompeu Fabra de Jordi Mir).

TEMPS DE FRANJA 139

Edita:

Iniciativa Cultural de Franja

C. Major 4, 44610 Calaceit. T. 978 85 15 21
 · Associació Cultural del Matarranya
 · Institut d'Estudis del Baix Cinca-IEA
 · Centre d'Estudis Ribagorçans (CERib)

Coordinació: Carles Terès i Isabel Calaf
 info@teresantolin.com

Gestió i administració: Cèlia Badet

Cap de redacció i maquetació gràfica:
 Isabel Calaf · tempsdefranja@gmail.com

Consell de redacció:

Matarranya: M. D. Gimeno, Carles Sancho.
 Baix Cinca: Rosa Arqué, Hugo Sorolla.
 Llitera: Josep Espluga
 Ribagorça: Glòria Francino.

Seccions:

Matarranya, Isa Calaf. Baix Cinca, Rosa Arqué;
 Llitera, Josep Espluga; Ribagorça, Glòria Francino;
 Cultura, Hèctor Moret; Entrevistes, Ramón Mur;
 PPCC, Hugo Sorolla; Aragó, Carles Terès.

En aquest número: Marina d'Algars, Marià Álvarez,
 Patrici Barquín, Antoni Bengochea, Esteve Betrià,
 Josep Carbonell, Aitor Clemente, Jordi Ginebra,
 Merxe Llop, Josefina Motis, Artur Quintana,
 Francesc Ricart, Ramona Rios, Ana Soriano,
 Ramon Sistac.

Subscripcions i publicitat: 978 85 15 21

Producció: Terès & Antolín
 info@teresantolin.com

Disseny: Carles Terès Bellés

Dipòsit legal: TE-88/2000

ISSN: 1695-7709

En venda a:

Albelda: Estanc Conchita. **Calaceit:** Papereria Abàs. **El Torricó:** Llibreria Pilarín. **Fraga:** Llibreria Badia i Kiosko Casanova. **Girona:** Llibreria Les Voltes. **Lleida:** Llibreria de la Generalitat. **Mequinensa:** Papereria González. **Reus:** Llibreria Gaudí. **Saldí:** Llibreria Panadés i Llibreria Sorolla. **Saragossa:** Papereria Germinal. C. Sepulcro, 21. **Tamarit:** Estanc Patrito. **Tortosa:** Llibreria El Temple. **Vall-de-roques:** Llibreria Serret.

LO PRIMER CAMÍ

Jo no parlo chapurriau

// ANA SORIANO BARBERÁN

Vaig nàixer a Vall-de-roques el 1955 i vaig anar al col·legi de les monges fins els 12 anys, que vaig anar interna a Alcanyís. En aquella època, estave mal vist parlar la nostra llengua; sovint, si mos sentien, aquelles santes dones saltaven: “¡Hablad cristiano!”. Jo, innocent, pensava que els que parlaven castellà eren més cultes, més educats, més distingits, més rics...

Una vegada, a mitjans dels 60, no recordo com ni per què, vaig copsar que una de les monges mos entenia quan les xiquetes parlàvem entre nates en el que anomenàvem “chapurriau”, i a més no mos renegava. La sorpresa va poder més que la timidesa: “vostè mos entén!”, li vaig dir un dia, i ella, rient: “És clar!, sóc catalana”. Així que allò que parlàvem no ere ‘chapurriau’, ni ‘balbuçiau’, ni ‘susurrau’... ere català!

Aquella monja, que es deie Gertrudis Castells i ere de Vilassar de Mar, mai més va voler parlar català en mi; ni Déu la lliurave de tindre por. Però n’hi va haver prou, perquè

vaig comprendre que aquell parlar nostre no ere el que mos volien fer creure, un costum estrany de gent inculta, i mai més em vaig avergonyir de la meua llengua materna. Més tard, a Barcelona, la vaig estudiar i vaig saber que és extensa i variada. I ara, si viatjo a qualsevol lloc on es parle català, no puc evitar escoltar les converses de la gent gran, només fixant-me en les paraules; en trobo de noves, de conegudes que deien los meus iaies i feie temps que no sentia, algunes que no volen dir lo que pareix i em fan buscar al diccionari... I és que estimar és conèixer, no?

A *Lo primer camí*, diverses persones de la Franja expliquen en primera persona quin va ser el moment en què es van adonar que l’idioma que parlaven era molt més que un “parlar mal”, “parlar bast”, “xapurriat” o una llengua adscrita només al seu poble. Envia’ns la teua experiència! redaccio@tempsdefranja.org

COMARCA DEL

matarranya

INSTITUTO DE ESTUDIOS
ALTOARAGONESES
Diputación de Huesca

GOBIERNO DE ARAGON

Diputació de Lleida

INSTITUT
D'ESTUDIS
ILERDENCS

Fundació Pública de la Diputació de Lleida

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura

Recordem a tots els **subscriptors** de *Temps de Franja* que ens comuniquin la seva adreça de correu electrònic a redaccio@tempsdefranja.org per a rebre els butlletins electrònics

A *Temps de Franja* volem saber la teua opinió. Envia’ns les teues cartes, tot indicant el teu nom i població, a: tempsdefranja@gmail.com

Revista de les Comarques
Catalanoparlants d'Aragó

SUBSCRIU-T'HI

T. 978 85 15 21

tempsdefranja@gmail.com

Entusiasme

Al nostre territori ja fa uns mesos que es comencen a percebre moviments sospitosos pels carrers, connexions curioses a les xarxes, WhatsApp, comportaments humans que han variat les darreres setmanes i, sobretot, una gran exaltació de l'amistat. Podem afirmar que hi ha bon rotllo social afavorit per un grapat de gent que ha decidit somriure contínuament, multiplicar amics a l'Instagram i prendre un cafè amb d'altres oblidats els darrers anys.

La veritat és que es un ambient agradable, on els propòsits brollen cada dia i on apareix l'esperit empenedor i constructiu per engendrar projectes que busquen sempre el bé comú, la millora dels nostres barris, dels nostres pobles i del nostre territori en general: carreteres noves, iniciatives socials, programacions culturals, línies d'ajuda per tots els sectors de la població, respecte a la nostra llengua, defensa del medi ambient, etc. Com dèiem abans, un bon rotllo autèntic farcit amb moltes ganes de fer coses i molta energia per aconseguir-les. És com si haguessin obert les portes d'un pantà i l'entusiasme baixés pels carrers dels nostres pobles fins al mar, regant-ho tot.

Fins al mar? Sabeu que no... La majoria dels somriures, el diàleg, les propostes, les idees innovadores i apassionants arribaran al mar, mai millor dit, i es dissoldran a l'aigua salada amb els peixets. Poc a poc començarem a percebre moviments sospitosos una altra vegada, es perdran les connexions curioses a les xarxes, desapareixeran centenars de WhatsApp i tornarem a estar sols. Aleshores, hi haurà homes i dones que se sentiran frustrats, canviaran el caràcter perquè ja no els somriuran tant, ni voldran prendre cafè amb ells, ni les seues propostes seran qualificades de fas-

cinants. La realitat entrarà per la porta i el bon rotllo saltarà per la finestra. I molta gent es quedarà bocabadada, provant de recuperar l'ego i buscant el reconeixement que tenen ara.

I sabeu quan arribarà la fi del bon rotllo? Nosaltres, sí: En començarem a veure els primers símptomes a partir de maig de l'any 2019. És clar que no serà un procés automàtic, però actualment

Embassament de Mequinensa
AJUNTAMENT DE MEQUINENSA

tampoc ho és perquè es va solsint poc a poc, a reunions que es multipliquen, de nit, per tots els nostres pobles. A partir de maig, succeirà el mateix però a la inversa. Sempre passa igual, estem vivint un cicle que es repeteix cada quatre anys i que està molt estudiat: Li diuen "les eleccions".

Però no penseu que tot ha de ser dolent, no és bo generalitzar. El primer que pot ocórrer és que a les vores dels carrers, quan ja ha passat l'entusiasme, es quedi alguna idea enganxada que es pugui salvar. També és possible que la situació no sigui tan dura i continuïn els somriures uns mesos més. I finalment, un altre punt d'alegria el trobem si mirem la gent que no se sent frustrada quan el bon rotllo salta per la finestra. Són aquells grups de persones que treballen contínuament dins del sector que hagin triat, lluiten, proposen, projecten i exigeixen un compromís constant de la part dels representats polítics. Són els i les entusiastes de veritat.

VINYETES AL VENT. Per Tarroc

Toponímia de Vall-de-roures i Massalió

// CARLES SANCHO

La recuperació dels noms de lloc a la comarca del Matarranya va a poc a poc donant els seus fruits i és un tema que interessa cada vegada més la gent de les nostres viles que no volen perdre una part del seu patrimoni immaterial.

L'Associació Cultural Repavalde de Vall-de-roures continua amb la senyalització de la toponímia del seu terme per mantindre i donar a conèixer als veïns i visitants els referents geogràfics i històrics del territori. L'escàs interès per l'economia agrícola, l'explotació dels boscos i de la ramaderia extensiva i l'abandó dels masos han portat a l'oblit de molts noms de lloc transmesos pels nostres avantpassats. Si fa dos anys ja es va dur a terme la senyalització de la toponímia dels principals camins de la vila, amb una quinzena de rètols, enguanxy s'ha continuat amb la relativa al relleu –collet del Gango o Clota del Mas de Valentí–, partides –Biscaí o Panxofrets–, ponts –de Figa– barrancs –del Fleixar o d'Insa–, valls –de Segarra–, edificacions –ermita dels Sants–... S'ha començat localitzant la toponímia prop del nucli de població seguint dos camins principals del terme: el dels Sants i el de Queretes. Fins ara s'han localitzat un total d'una trentena de topònims. No obstant això

Repavalde seguirà el seu ambiciós programa de recuperar els noms de lloc del terme municipal de Vall-de-roures.

La web www.meteomassalió.com ha inclòs recentment en la portada principal l'entrada 'Lo nostre terme'

on apareix el visor cartogràfic de Massalió que recull i localitza la toponímia de la població. En l'apartat 'lo monte' tenim situades les masades o masos del seu terme municipal, una cinquantena. També les 'valls i barrancs', en les 'infraestructures viàries' els camins i les carreteres, en la 'infraestructura hidràulica' les sèquies i basses, en el 'cadastre' les partides, en 'rutes' els pilons i en 'punts d'interès' les pintures rupestres, poblats ibèrics i vèrtexs geodèsics. Un excel·lent treball que recupera i situa en els mapes a tot color més de dos-cents topònims del terme municipal de Massalió. Alguns noms de lloc són comuns a moltes vi-

les: Assut, Prats, Planes, Pedrafita, Clot, Sorteta, Coro, Gessera, Horteta, Censal, Planet o Sòl de l'Horta. En la recopilació suggerim la correcció d'alguns topònims que estan escrits de dos maneres diferents: Fonoll i Fonoy, Arxot i Archot, Povets

Senyalitzacions geogràfiques a Vall-de-roures
CARLES SANCHO

i Pobets... i d'altres topònims que apareixen castellanitzats: Mojonada per Mollonada, Ribazos per Ribassos, barranco de la Moza per barranc de la Mossa... Un altre municipi que s'ha afegit al programa de recuperació i localització de la toponímia que vam engegar fa uns tres anys la Comarca del Matarranya i l'Associació Cultural del Matarranya.

ENTRE DOS AIGÜES

Feudalisme // Marina d'Algars

El feudalisme fou el sistema polític, jurídic, econòmic i social dut a terme durant l'Edat Mitjana a Europa. La societat estava estructurada en diferents estaments. Gràficament es pot representar amb una piràmide dividida en tres parts. A la punta o vèrtex estaria el rei, continuant cap a la base els nobles, el clero, i a la base, el poble, les classes populars, urbanes i pagesos. Com més a dalt es mira més privilegiats hi ha. Cada noble assolía el domini gairebé de totes les terres de la seva jurisdicció, els nobles acceptaven la primacia del rei mitjançant un pacte anomenat vassallatge. El règim social es basava en la confiscació dels beneficis, de l'excedent, del treball dels camperols mitjançant el vassallatge, relació de dependència amb el senyor feudal, i obtenien gratificacions: els feus.

Comença setembre. La realitat. Els somriures de les vacances cauen com les fulles dels arbres. Impera la consciència plena que ja no podem excedir-nos en les nostres despeses diàries: començament del curs escolar, el rebut de l'electricitat, de l'ai-

gua, impostos municipals, assegurances diverses, pagament dels rebuts fraccionats durant el primer trimestre, etcètera.

La tardor m'enterra la fantasia de l'estiu. I més que mai, en trobar-me a la bústia de casa o a la llibreta bancària tants rebuts de pagaments diversos d'obligat compliment (no de les cervesetes extra a la terrassa d'un bar al poble), m'entra una fúria que en fa comparar els nostres tributs actuals ineludibles als propis d'un sistema feudal.

Qui són els nostres amos? Qui és al cap de la piràmide?

Podem dibuixar els esglaons més alts amb fantasmes ferrats de bitllets (a alguns se'ls hi veu la cara). La túnica blanca que els cobreix porta escrites paraules indesxifrables per als serfs: El Mercat, la crisi, les sancions, la cotització, l'aval, el banc, la borsa, les comissions, els impostos, els deutes... Els diaris alarmen: "L'FMI alerta que la guerra comercial llastra el creixement". Senyor feudal, ens ofega i no ens protegeix: Mostri'ns la cara!

Aiguaiva pose los noms de les seues carreres en la toponímia bilingüe

// AITOR CLEMENTE GUILLÉN*

L'Ajuntament d'Aiguaiva ha començat a posar los noms de les seues carreres completament en bilingüe, col·locant hasta 23 plaques noves en los topònims en castellà i en la llengua d'Aiguaiva, en una primera fase que ha inclòit un total de 14 carreres del lloc. Esta actuació ha tingut un cost total de 2.710,40 €, que han sèt íntegrament financiats gràcies a una ajuda de la *Dirección General de Política Lingüística del Gobierno de Aragón*.

Cal destacar que no s'ha fet una traducció literal dels noms en castellà, sinó que s'ha intentat recuperar los noms històrics de les carreres, basant-se en la tradició oral i en la publicació *Toponímia d'Aiguaviva*, escrita per Desideri Lombarte als anys 80. D'esta manera s'han fet los cartells de les carreres Nueva (carreró de Dalt), Herrerías (carreró de Baix) i Los Arcos (carrera dels Arquets). També s'ha aprofitat l'ac-

*Alcalde d'Aiguaviva de Bergantes

tuació per posar senyalització a dos carreres que no ne tenien *hasta* ara, com són la carrera del Molí d'Oli i la carrera del Forn.

S'espere que l'any que ve se puge completar esta intervenció fent una altra fase en totes les carreres que no s'han pogut fer enguany per motius pressupostaris.

La llista completa de les carreres i la seua toponímia bilingüe és la següent:

Calle del Molino de Aceite – Carrera del Molí d'Oli
Plaza de los Llanos – Plaza dels Plans
Calle Mayor – Carrera Major
Calle Arrabal – Carrera de la Raval
Calle la Fuente – Carrera de la Font
Calle Cuatro Esquinas – Les Quatre Esquines
Calle Horno – Carrera del Forn
Calle los Arcos – Carrera dels Arquets
Calle Nueva – Carreró de Dalt
Calle Herrerías – Carreró de Baix
Calle Alta – Carrera Alta
Calle la Plaza – Carrera de la Plaza
Calle San Miguel – Carrera de Sant Miguel
Calle de Buenos Aires – Carrera De Buenos Aires

Plaques de carreres d'Aiguaviva de Bergantes
PIETRO CUCALÓN

DICCIONARI PER A POCA-SOLTES

Paraula // Ramon Sistac

In principio erat Verbum (Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, 'al començament existia la Paraula'). "Paraula", tanmateix, no ve pas del llatí VERBUM, sinó de PARABOLA. Paraula de Déu. Paraula d'honor. Paraula d'escolta (de 'boy scout'). Paraula d'amic. T'agafo per la paraula. És un home/dona de paraula. Ni una paraula de més! Dir la darrera paraula. Això són paraules majors. Donar paraula. Donar la paraula. Tenir paraula. Paraula que sí! Faltar a la paraula. Paraules buides. Paraules enverinades. T'has de fiar de la meua paraula! Es van tindre unes paraules. D'una paraula. En una paraula. Ser de poques paraules. En poques paraules t'ho dic. No entendre ni paraula. Deixar algú amb la paraula a la boca. No tinc paraules. Prendre't per la paraula. Quedar-se sense paraula. Demanar la paraula. Retirar la paraula. Paraula dada, barranc (a)fondo: si no m'agrada me'n torno. La millor paraula és la que està per dir. Les paraules són bones de dir i males de complir. "Paraules d'amor, senzilles i tendres". Paraula és sinònim de mot. "Però hem viscut per salvar-vos els mots". "Quan els mots només són la impotència dels mots". Mot a mot. Mots encreuats. Joc de paraules. Paraulotes. "Supercalifragilisticoespialidosus és una paraula de poders meravellosos" (versió de Salvador Escamilla).

Verbum volant, scripta manent. Acta, non verba. La Parole et

la Langue (amb permís de Ferdinand de Saussure). *A paraulas lordas, aurelhas sordas. Palavras que contem segredos. Parole, parole, parole... It's too hot for words. Words of love. Wörter und Sachen. Palabras para Julia. Divinas palabras. Madre del Verbo divino (¡Jodó, vaya palabrica!).*

Parlar ve de PARABOLARE (i *hablar* de FABULARE). La nostra vida ve dominada per les paraules i gràcies a elles som humans. Quan vam aprendre a combinar-les fent frases complexes, vam passar a tenir pensaments igualment complexos: missatges enrevessats si cal que podem dissenyar i comunicar per a ser entesos pels nostres interlocutors. Per això diem que la gent enraonant s'entén. Però realment ens entenem? L'experiència humana està farcida de malentesos. I no sempre en tenen la culpa les ambigüitats, els *falsos amics*, els errors de traducció; que les paraules serveixen també per a manipular o per a enganyar. O per a dissimular unes coses tot remarcant-ne unes altres, en perjudici de l'objectivitat. De vegades, fins i tot, de manera institucionalitzada a través de l'eufemisme: "danyats col·laterals" per assassinat indiscriminat de població civil, "subsaharià" per negre, "tercera edat" per vella... Com que tenim paraules podem mentir. Com interpretaríem, sinó, que diguen "cranc" d'una espantosa pasta de peix pintada per fora de roig?

Tot recordant Gema Noguera

// JOSEP CARBONELL

Al viatger que visita Beseit per primer cop potser el sorprendrà trobar-se una galeria d'art a l'entrada d'un poble de menys de 600 habitants. L'Antigua Fàbrica Noguera és la concreció d'un somni que Gema Noguera va poder fer real el 2001, rehabilitant els baixos del que fou la fàbrica de paper propietat dels seus pares, una de les nou que van convertir Beseit en un referent de la indústria paperera durant dos segles.

Vaig tenir la darrera conversa amb Gema Noguera en els primers dies d'octubre de 2008. A peu dret, sobre el màgic pont d'accés a la galeria, vam parlar de com estàvem, dels fills, dels projectes, dels fets de l'estiu i dels colors de la tardor. Com solíem fer. Va ser una conversa llarga que va transcendir a qüestions menys tòpiques i ens vam emplaçar a continuar-la, a casa seva, en la pròxima visita al poble. Mai no ho vam poder fer. Poques setmanes després vam conèixer la seva mort, als 43 anys, esdevinguda al seu espai de treball, entre pinzells i tubs de pintura rics en aquella gamma preuada de vermells, ocres i terres, tan presents a la seva obra.

Gema havia nascut a Barcelona l'any 1965, on va viure i estudiar fins que als 17 anys va decidir recórrer un camí invers a l'habitual en les persones de la seva edat: construir el seu futur a Beseit, tant en el pla personal com artístic. Era una dona de pensament obert, tolerant, cosmopolita, però amb unes sentides arrels al Matarranya. Defensava la cooficialitat del català i emprava indistintament el castellà, el català barceloní del qual s'havia amerat en els seus anys de formació i el català local, amb els seus modismes i expressions més genuïnes. Sentia una gran atracció pel que durant molts anys havia estat la indústria paperera. La fàbrica dels pares havia estat l'última en cessar l'activitat el 1978 i estic convençut que, més o menys conscientment, se'n va anar a Beseit amb l'embrió d'un somni: donar

Gema Noguera
JOSEP CARBONELL

una nova vida a aquell espai.

Des de 1987 Gema Noguera, paral·lelament a la seva producció, va anar teixint una xarxa de complicitats amb el món de la creació plàstica. El seu anhel no es reduïa a la seva trajectòria professional sinó que contemplava una contribució important al llançament cultural de la comarca del Matarranya, que comptava ja amb un nucli reeixit a la població de Calaceit. Beseit, molt afortunat pel seu entorn natural, podria esdevenir tanmateix un centre d'atenció i d'inspiració per a artistes i creadors.

En l'evolució de la seva obra hi trobem elements obsessivament presents que ens interpel·len sovint mitjançant la contradicció o la dicotomia. Les espines de peix, allò que llencem però que és alhora nuclear. Espines suggeridores de sentit, orientació, concordança o divergència, omnipresents en les obres de la primera època i convertides en segell personal de l'artista. Recipients que se'ns presenten corporis, aparentment accessibles, però alhora misteriosos. Les subtils referències al temps destil·lades en el concepte de "Memòria". Una mirada un punt nostàlgica que trobem també en els seus collages, on s'amalgamen objectes minúsculs (imperdibles, bo-

tons, cartrons, bitllets, bocins de tela...) per compondre delicades i suggeridores vies d'expressió plàstica.

La presència de les sèries numèriques la trobem de forma recurrent a partir del 2000 i, paral·lelament, la presència de l'escriptura assèmica: elements que esdevindran característics en la seva obra. Aquests grafismes, reiteradament presentats, han renunciat al significat per convertir-se en significat per ells mateixos. Perquè la bellesa d'un text pot emocionar, despullat de llenguatge o idioma, i comunicar simplement per la seva presència o orientació en el diàleg entre elements, colors i textures.

Tenim constància que actualment la producció artística de Gema Noguera està escampada per quatre continents i al Matarranya trobem mostres de la seva obra en destacats espais públics, alguns dels quals també va imaginar i vestir des de la seva vessant d'interiorista.

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10...

Pel que he pogut saber, aquesta seriació habitual a l'obra de Gema, amb un grafisme inequívocament personal, contindria un sentit homenatge al seu pare. La necessitat de comptar fins a deu abans de dir o fer determinades coses, o de prendre algunes decisions, sembla que era un consell que li havia escoltat sovint.

Han passat deu anys des que Beseit i tots aquells que l'admiràvem i estimàvem, ens vam quedar sense Gema. Una perspectiva suficient per reflexionar sobre allò que va representar la seva figura per a Beseit i el Matarranya; sobre el seu llegat, la seva empremta i de quina manera les institucions i les persones som capaços de mantenir-la viva.

M'agradaria poder visitar per molts anys l'Antigua Fàbrica Noguera i poder transitar algun dia per un carrer de Beseit que dugués el seu nom. I voldria pensar que, quan ja no hi siguem cap de nosaltres, se la continuarà recordant.

Memòria llibertària a Fraga

// RAMONA RIOS

Continuen los actes commemoratius del Centenari de la CNT de Fraga. Lo dissabte 29 de setembre, se va organitzar un passeig guiat per la Fraga anarquista dels anys trenta. En lo títol de “Cartografia de la Memòria Llibertària”, els assistents van visitar los puestos històrics més rellevants, acompanyats per membres de la CNT de Fraga que van fer de guies i van atendre a totes les preguntes. La visita va començar al Cegonyer, agon van succeir los fets més importants de la revolució, la col·lectivització o la repressió stalinista. Després es va visitar també l'espai que ocupava lo local del sindicat abans de la guerra i agon se podia aprendre “de lletra” de la mà del mestre racionalista José Alberola, però també se podia fer teatre, assemblees o el que convingués. Les anècdotes, los testimonis i diversos documents gràfics van fer molt amena la visita.

Aquell mateix dia, de tarda i al Palau Montcada, es va fer la presentació del llibre: *Libertarios de Aragón. Cronología en torno a Joa-*

quín Ascaso, el Consejo de Aragón y los anarquistas de nuestra tierra, d'Agustín Martín Soriano. Eix llibre és una exhaustiva i pràctica cronologia sobre lo fenomen anarquista a la terra aragonesa des de començaments del segle XX. L'autor parteix de la trobada de la bandera del mític Consell d'Aragó i desenvolupa una història tan apassionant i sorprenent com tràgica: la d'homes i dones que, la majoria,

Espai de l'antic local de la CNT, on estava l'escola racionalista
MARINA BARRAFON

van perdre la vida pels seus ideals, per defensar conceptes tan universals com la llibertat, lo benestar social i un seguit de drets conquerits a base d'esforç i sang. A més de relatar de manera cronològica lo moviment llibertari a l'Aragó, lo llibre inclou més de dos mil ressenyes biogràfiques i es converteix en un bon llibre de consulta per entendre lo nostre passat amb tota la seua crua realitat.

U12

Matxisme versus masclisme // Esteve Betrià

Fa una pila d'anys vaig llegir (potser al desaparegut setmanari *El Món* (1981-1988)) una col·laboració de caràcter lingüísticoideològic de l'escriptora Marta Pessarrodona en la que s'apuntava que la gran majoria –per no dir la totalitat– de les llengües del nostre context cultural occidental, si més no, empraven –empren– mots inspirats directament i formal en l'espanyol *macho*, i en el seu derivat *machismo*, per a descriure l'actitud que mantenen certs sectors de la societat d'atribuir als hòmens una superioritat de valors, en tots els camps, sobre les dones; i això deu ésser així perquè al nord dels Pirineus i del riu Grande es deu tenir la impressió que és en el món hispanòfon (en el peninsular i en el de l'altra banda de l'Atlàntic) on aquesta actitud es manifesta amb una remarcable intensitat.

Dic la major part de les llengües europees perquè els ibèrics catalanoparlants (a causa dels mateixos escrúpols lingüístics que mostren els occitanoparlants respecte al mot francès *chauffeur* –emprat, més en el passat que en l'actualitat, en la major part de llengües europees de fora de l'Estat francès per referir-se a la persona que té per ofici conduir automòbils– li fan correspondre l'occità *calfaire*; o quan els catalanoparlants de la Catalunya del Nord tradueixen el mot francès *comité* com a *co-*

mitat per referir-se a un grup de persones elegides o nomenades per un partit o un col·lectiu per constituir una junta amb unes atribucions determinades) emprem, sobretot en àmbits formals, el mot ‘masclisme’, fent, al nostre entendre (meu i de la Marta Pessarrodona, si més no) d'aquesta manera una, diguem-ne, ultratraducció del mot castellà *machismo*.

Potser és l'hora –si volem una llengua sense excessives servituds– de seguir l'exemple de la resta de llengües europees i simplement adaptar formalment els *macho* i *machismo* espanyols al català i, per tant, recollir en els nostres diccionaris les formes ‘matxo’ i ‘matxisme’ amb el mateix significat que trobem en els diccionaris de la resta de llengües europees.

O potser no, perquè havia oblidat apuntar que l'única –pel que sé– llengua europea, a més del català, que en lloc de fer una adaptació formal fa una ‘ultratraducció’ conceptual dels mots espanyols *macho* i *machismo* és l'èuscar –si més no el peninsular. Tot plegat fa pensar que el masclisme/matxisme, més que una actitud especialment intensa en el món hispanòfon, és una actitud especialment intensa en les diferents societats de la península Ibèrica, i illes adjacents, incloses la basca i la catalana. Ja sabeu, som ibèrics, mascles i en ocasions cristians.

Cinga Fòrum 2018

// ROSA ARQUÉ

La Jornada Cinga Fòrum 2018, enguany amb el títol “La Comarca del Baix Cinca davant l’epidèmia de grip de 1918”, va tindre lloc el dia 22 de setembre al Palau Montcada de Fraga.

Un any més, l’Institut d’Estudis del Baix Cinca va organitzar el Cinga Fòrum 2018, una jornada que cada any presenta diverses ponències sobre temes relacionats amb la nostra comarca. Enguany estava estructurat entorn a l’epidèmia de grip de 1918, és a dir, aquella epidèmia que fa cent anys va matar més de tres-centes persones al Baix Cinca en molt poc temps i a 40 milions a tot el món.

Paco Tejero i Quim Guiral van començar explicant l’origen d’aquesta investigació. Com la tradició popular havia fet arribar fins al segle XXI expressions i records de “l’any del grip”, i ben normal que la gent tingués la por al cos perquè només a Fraga en 13 dies van morir 37 persones, entre octubre i novembre de 1918. A partir dels testimonis orals, es van posar a buscar dades objectives als arxius municipals, als censos, a les hemeroteques i als registres civils.

Poc a poc, els ponents van analitzar el context demogràfic i sanitari de l’època: possible origen de l’epidèmia, mesures higièniques dolentes, alimentació precària, clavegueram inexistent, carència d’aigua potable als municipis de la zona, etc. Tots aquests factors, com molt bé va explicar Lorena Tejero, van fer que l’epidèmia avancés ràpidament, sense control i amb un índex de mortalitat molt elevat, sobretot entre població sana de mitjana edat (més dones que homes).

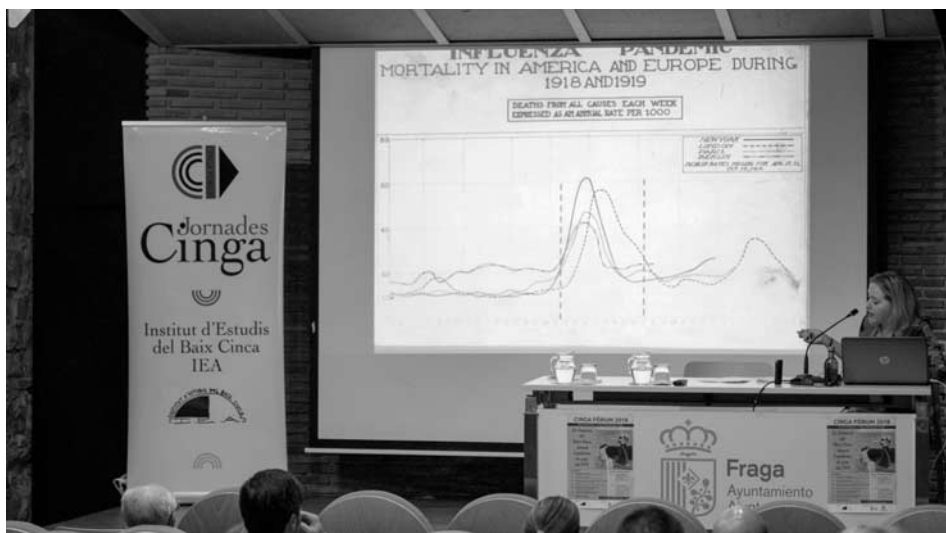
La formació dels ponents (historiadors, infermera i metge) van permetre enfocar el subjecte des de diferents perspectives i el públic va quedar molt content del resultat perquè, mitjançant les dades dels arxius, les gràfiques i les opinions dels experts, es va oferir una visió completa d’allò que va suposar aquesta epidèmia al Baix Cinca i a la resta del país. La darrera part del

Cinga Fòrum va estar centrada en la grip com a epidèmia actual i els consells del Dr. Adolfo Cajal van ser clars i molt apreciats pels assistents.

De dalt a baix: Ponència Dr. Cajal, ponència de Paco Tejero i ponència de Lorena Tejero
MARINA BARRAFON

Per completar les jornades, Ramon Mesalles va preparar una exposició fotogràfica d’herbes medicinals i verinoses i Mònica Alegra va organitzar un taller de Tarantella.

La Mequinensa dels anys 50

// AJUNTAMENT DE MEQUINENSA

El “Poble Vell”, l’antic nucli urbà de Mequinensa desaparegut per la construcció del pantà de Riba-Roja, tornarà a la vida gràcies a la cessió i projecció de la filmografia inèdita

de Pedro Clemente Gotor.

Clemente va exercir de mestre a Mequinensa durant 25 anys, des de 1934 a 1959. En els anys 50 es va despertar el seu interès pel cinema i va

El poble vell
AJUNTAMENT DE
MEQUINENSA

crear i editar nombroses pel·lícules i reportatges de la vida quotidiana del “Poble Vell” relacionades amb el seu entorn familiar, escolar i social. Per exemple existeixen seqüències de les Festes de Sant Blas i Santa Àgueda, les de “La Santa”, una visita de Franco o un passeig pels carrers de la localitat, l’escola i el Castell. Les imatges en blanc i negre es van poder veure per primera vegada el dissabte 13 d’octubre a la Sala Goya. Ara, digitalitzades, quedaran dipositades al Centre d’Estudis Jesús Montcada (CEJM) gràcies al conveni que signaran els descendents del mestre i l’Ajuntament de Mequinensa.

SE VA SOLSINT

Ha arribat l’hora de la conciliació // Patrici Barquín

Mai, insisteixo, mai é una bona idea començar un discurs, presentació, escrit o columna demanant disculpes per no saber estar al nivell de lo que de tu s’espera.

Primer de tot, vull demanar disculpes, ja que acabo de passar “la passa” (la passa é allò que los metges anomenen gastroenteritis i que te té distret un parell de dies) i no em trobo en les meues millors condicions físiques i psicològiques, si és que mai les he tingudes, com pa desenvolupar un discurs mínimament coherent, carregat de dades degudament contrastades. D’altra banda això d’aportar dades i de ser coherent no ho faig mai i feina tinc pa aguantar-me recte a la cadira. Així que, sense més dilació, passo a redactar lo que se suposa que é la columna:

Eix estiu vaig sentir a una política, entesa no com l’animal polític d’Aristòtil, si no com a una professional que en viu, de la política, felicitar-se per la feina feta. Quina sorpresa, oi? Va, no em feu córrer. Dic que es felicitava de la feina feta perquè amb unes colònies d’estiu d’ampli horari i llarga durada, havien aconseguit que les famílies poguessin conciliar la vida familiar i laboral. Jo vaig entrar en xoc mental, emocional i fins i tot en cotxet de xoc i vaig recordar una frase que havia llegit no sé ben bé agon (eix é lo moment de buit mental que, qui encara estigui llegint, estava esperant en candelletes) que deia: “quan algú vol ser enganyat, a la llarga

sempre apareix algú que l’enganya”. Dic això, perquè eix discurs de què pa conciliar la vida familiar i laboral cal aparcar los fills i filles a guarderies, colònies, activitats extraescolars o a la mateixa escola, me pareix una falòria (acabo d’evitar la paraula mentida perquè falòria queda més fi, però crec que s’entén igual). Realment lo que cal é que les jornades laborals no siguen interminables i que los salaris i prestacions socials permeten poder cuidar dels fills sense caure en l’obligació de delegar.

Un moment! M’acaba de venir una altra frase al cap que tampoc recordo agon vaig llegir mentre a casa estàvem criant (torrem a viure un moment de buit mental, per si lo d’abans havia quedat curt) que deia: “resulta molt fàcil morir pels fills”. Qualsevol é capaç de donar la vida per les filles. Ara bé, qui é capaç de quan arriba a casa, cansat de la jornada laboral i lo seu fill o filla li demana de jugar ho fa? O quan a l’hora d’anar a dormir ja no pots ni en l’ànima i te demana que li contes un conte, ets capaç de fer-ho? Això si que é realment una heroïcitat”. I com que resulta que les heroïcitats se’ns fan tan complicades d’executar optem per esperar que vingui algú a enganyar-nos dient-mos que la conciliació familiar consisteix en aparcar la progènie a guarderies, col·legis, activitats, colònies i demés. Ara que en lo cap com lo tinc i l’estómac encara més, crec que tot això encara no ho he acabat de solsir.

FUNDADORS DEL MUSEU ETNOLÒGIC DE NONASP

«El Museu Etnològic de Nonasp, un projecte que creix cada any»

// MERXE LLOP

Hipòlit Solé, Mario Rius, José María Ràfales i Daniel Maza són els fundadors de l'associació Amics de Nonasp que fa vint-i-dos anys van emprendre la tasca de crear un Museu Etnològic.

«No podíem imaginar mai on hem arribat, però s'ha de dir que la força, la il·lusió i la passió que tenim per tot el referent a Nonasp i la seua història, fa que tiréssim endavant i ja estem cavil·lant allò que hem de fer per l'any vinent.

»Al final ser conscient o no ser, és mes o menys important, la cosa és que mentre fem lo que fem nos ho passem d'allò més bé, recuperem un munt d'històries abocades a desaparèixer, i la cosa s'ha allargat; com díem abans, ja fa 22 anys i estem en forma. Estem més motivats que mai i aquest mes d'agost hem carregat les bateries al màxim per continuar.»

Vosaltres sou “l'alma Mater de l'associació Amics de Nonasp” que fa vint-i-dos anys es constituí en associació i va emprendre la tasca de crear un Museu Etnològic. Qui formava el grup de persones que va emprendre un projecte tant apassionant?

L'associació va ser creada el 1996, tant al principi com ara estem al capdavant dels mateixos. Tot va sorgir arran de les obres que van començar a fer a l'antic molí de la Plana, que comportava la destrucció de les grans pedres que el formaven. Vam escriure una carta a l'ajuntament i les pedres van poder ser salvades. Al parc de la Mare de Déu se pot contemplar el molí reconstruït. Actualment som gairebé 200 socis.

Com us va sorgir la idea i què pensàveu en aquell moment? Vàreu rebre suport de l'Ajuntament o d'alguna altra institució pública o privada?

Com díem abans l'ajuntament va

respondre bé a la carta enviada i les grans pedres —algunes pesaven 6.000 kg— van ser recuperades per al poble. També vam pensar que si teníem una associació a l'hora de vetllar per la defensa i l'ús de la nostra llengua, treballar per la conservació del patrimoni històric i cultural del municipi, a més de tindre més ressò que si ho fèiem de manera individual.

Podíeu imaginar les dimensions que arribaria a tenir lo vostre projecte? Como ho veieu ara, després de vint anys?

No podíem imaginar mai on hem arribat, però s'ha de dir que la força, la il·lusió i la passió que tenim per tot el referent a Nonasp i la seua història, fa que tiréssim endavant. Ara fa 22 anys que vam emprendre aquesta aventura i seguim, de fet ja estem cavil·lant el que hem de fer per l'any que bé, quan tan sol acabem de presentar el d'aquest any

Enguany heu inaugurat al Museu l'Oficina de correus, cada any presenteu una nova proposta. Quin camí us queda per a recórrer? Què us ronda pel cap que no para de pensar? El problema que tenim és que nos estem quedant sense espais per po-

D'esquerra a dreta: José María Ràfales, Daniel Maza, Mario Rius i Hipòlit Solé.

ESTELA RIUS

«El Museu Etnològic de Nonasp és un projecte inacabat: la nostra història des dels objectes, les persones i la paraula.»

der mostrar tot el que tenim, per l'oficina de correus hem tingut que llogar l'espai a on estava ubicada la vella oficina, per que al museu no hi cap res més, i al museu hi ha gairebé 500 m² d'exposició. Tenim un projecte pel museu de varies fases, tan sol estem a la primera, però ara per ara no podem fer-nos càrrec de fer la segona, hem d'esperar, el fi-

nançament per tot això és privat i necessitem més temps.

Les donacions per al museu són bàsicament dels veïns. Com us organitzeu per a buscar, recollir, seleccionar... el material que us fan arri-

bar? I com preneu les decisions per ampliar cada any amb una nova proposta que tothom espera conèixer per les festes de san Portomeu?

El recollir donacions també és un problema, no per anar a replegar, si no per tenir-ho guardat, si abans díem que tenim 500 m² d'exposició, de magatzems en material són molts més,

ja que tenim peces grans com són carros, o una màquina de batre gra, que nos van donar los amics de La Portellada.

Les decisions per a fer noves propostes, com tot el que fem, se sotmet a consens, però de tants anys que fa, gairebé sense parlar nos entenem.

Tot i que el Museu és una de les activitats que us han donat a conèixer i és la més permanent, també feu pu-

blicacions, la revista *L'Eixam* i alguns llibres, com l'últim sobre l'arribada del tren a Nonasp. Perquè el nom d'eixam? Quin criteri teniu per a publicar?

El nom de l'*Eixam*, va sorgir per a simular allò que les abelles fan, a partir del treball de moltes, la colònia va endavant. Als temps que vivim la publicació en paper és cara, i des de fa un parell d'anys estem publicant a Facebook i YouTube articles i vídeos, sempre com a protagonistes la gent de la nostra vila, que és la nostra finalitat, la gent humil a la que ningú quasi mai li va preguntar res.

Però, si més no, aquest estiu ha estat el més productiu en activitats i en èxit per les iniciatives que heu emprats. Una d'aquestes ha restat el recorregut pels carrers del poble antic, la nit del 14 d'agost. Un èxit de participació. Com ho va preparar? Com us sentiu després d'aquesta experiència? Penseu repetir cada estiu? Lo de la ruta nocturna pel Nonasp antic, va ser tot un munt de sorpreses (vam estar més prop de les 250 persones que de les 200) la nit va ser fantàstica i el recorregut un èxit. Des de mesos endarrere ho vam preparar, i si bé portàvem un guió, tot allò que vam dir ho teníem memoritzat al cap. Parlar dels portals que hi havia a la vila, de les anècdotes de gent, de cançons, de Sant Sebastià, del Castell, de ca la Vila, del casal dels Turlán, etc, va eixir tot redó. En un futur farem altres activitats paregudes a la ruta, l'èxit obtingut mos motiva a fer-ho.

Una altra activitat espectacular va ser la presentació al carrer del Museu del poemari *Esclat*, de la nonaspina Merxe Llop, a càrrec d'Estela Rius i la poeta Cinta Mulet, que ens va despertar el gust d'entrar-nos a la seua lectura i el recital posterior amb la veu de Marta Castelló, la guitarra d'Alberto Martín i el contra baix d'Enzo Martín. Com us va sentir aquella nit? Què en penseu? Un altra nit fantàstica, també va sortir tot redó un altre camí, va acudir molta gent. Primer la presentació del llibre a càrrec de la Estela Rius i la Cinta Mulet, les paraules de l'autora, Merxe Llop, la veu de la Marta recitant els poemes acompanyades de les notes musicals a la guitarra i

el contra baix de l'Alberto i Enzo Martín. Va ser tot preciós.

Puc constatar que mica en mica aquelles persones que en un principi us veien com uns "bitxos estranys", sospitosos de no sé què, ara us manifesten gran respecte i admiració. Totes les activitats que empreneu i mostreu tenen una assistència considerable. He vist plorar a algunes persones grans en veure projeccions que heu preparat, especialment en el projecte "Lo museu parla". Comenteu aquest projecte. Aquí hem d'anomenar com a cap del projecte a la Pepa Nogués. Durant quatre anys va estar replegant, acompanyada de l'Anna Solé i l'Estela Rius, les experiències i la vida de gent humil, que treballaven a la terra, o als molts oficis que per la nostra vila hi ha hagut. Hem recuperat un material, unes converses, unes anècdotes, que no tenen preu. Com a final de tot el treball, la passada setmana santa vam fer un acte de reconeixement a les 32 persones que estaven amb vida. 4 van faltar per haver passat al món dels que descansen en pau. Tot va ser emotiu i molt bonic tant pels entrevistats com per les famílies que al saló van acudir, que estava ple com un ou, a tots els vam donar un petit record amb la foto de l'entrevista a més de tota l'entrevista feta amb paper que els havíem donat amb anterioritat per a poder-la conservar.

Som conscients que la vostra feina de recuperació de la nostra cultura és una dedicació impagable, que solament és pot emprendre per l'amor que teniu a Nonasp i la valoració i respecte a les persones que ens han precedit per a ser nosaltres com som. Mai no heu sentit ganes d'aturar-vos, d'a-

Fundadors del Museu Etnològic de Nonasp
ESTELA RIUS

bandonar? Quines altres motivacions dirigeixen les vostres activitats?

Al final ser conscient o no ser-ne, és mes o menys important, la cosa és que mentre fem allò que fem mos ho passem d'allò més bé, recuperem un munt d'històries abocades a desaparèixer, i la cosa s'ha allargat, com díem abans, ja fa 22 anys i estem en forma. D'abandonar res de res, més al contrari estem més motivats que mai i aquest mes d'agost hem carregat les bateries al màxim per continuar.

Quin suport de les administracions rebreu per als vostres projectes?

De la Diputació Provincial de Saragossa, el llibre *1893 i el tren va arribar a Nonasp* va ser gràcies a la subvenció que mos van concedir. Del Institut Ramon Muntaner, de la Direcció de Política Lingüística de la DGA i de la Comarca Baix Aragó-Casp que també mos fan un cop de mà.

Voleu afegir alguna altra cosa?

Que tenim molts projectes, d'ampliar el museu –no sabem com, però ho farem– com poden ser:

El món de les tavernes, cafès i bars, amb los licors, mobiliari, etc.

La història de la ràdio i al TV, electrodomèstics, des de neveres de gel als primers frigorífics, de les cuines del carbó a les de "butano", la farmàcia, la ferreria, l'albarderia, el cine, els obrers i paletes, etc. Tots aquests materials els tenim, sol neces-

sitem l'espai per poder tindre-ho exposat, però com tenim paciència per donar i vendre, tot arribarà.

Vull acabar manifestant, una altra volta, la meua admiració i agraïment, com a filla de Nonasp, perquè sense la vostra dedicació i voluntat permanent, lo nostre poble no tindria ni el millor Museu Etnològic que mai no he vist enlloc, ni la cultura escrita que deixa constància de qui som i d'on venim. Un envejo! Moltes felicitats. Gràcies.

«La motivació constant per tot allò referent al seu poble alimenta la il·lusió d'aquests Amics de Nonasp»

La Rambla 2018 i l'assegador de pernils d'Albelda

// JOSEFINA MOTIS

Una vegada més ha sortit la revista *La Rambla* amb tota la informació referent al poble. Què hi trobem? Tot tipus d'esdeveniments organitzats per les associacions locals, per la biblioteca, per les penyes, llumeneres que s'estableixen molt lluny, altres que reben premis d'estudis, esports i esdeveniments socials, com el pas d'una peregrinació a Lourdes, una excursió a les Gesses pel GR23. Una persona que ha fet cent anys, una altra persona molt popular que ja no hi és. Ha tingut també molt ressò al poble una medalla de plata guanyada en una carrera d'obstacles per Pol Oriach a Europa.

Com no podia ser d'altra manera, s'explica la festa de Sant Roc amb tota mena de detalls i la seua programació. També la informació de les millores i projectes impulsats des de Casa de la Vila, com la millora dels camins, la recuperació de la savina, un pont al canal, la millora de la plaça de l'Ajuntament i d'alguns carrers i edificis del poble com el campanar.

Però el tema estrella esta vegada, a part de la gesta heroica del Pol Oriach, és de tipus empresarial. Des de fa uns mesos tota la comarca està pendent del macro-escorxadador que s'està construint a Binèfar, i resulta sorprenent la notícia que la mateixa gran empresa que l'està fent, el Grup Pini, tingui aparaulat a Albelda un espai com a assecador de magrers o pernils.

Es veu que a principis del 2018

van començar les converses per instal·lar-lo a Albelda. Amb mesos de treball es va aconseguir que el grup Pini adquirís terrenys a diversos propietaris del poble i que es consolidessin les condicions i processos legals per poder dur a terme el projecte. Segons les informacions que mos han arribat, el 27 abril de 2018 es va sol·licitar la Declaració d'interès Autònom del Govern d'Aragó, que facilitaria aquesta activitat econòmica; i el passat 13 de juliol l'empresa va presentar a l'alcaldia d'Albelda l'esborrany del projecte per a obtenir-ne el vist i plau. Properament es presentarà el projecte definitiu a tot el poble.

Les dades de l'activitat que l'assegador de pernils comportarà són molt eloqüents: tindrà una capacitat de 60.000 pernils i 10.000 espatlles a la setmana, cosa que suposa uns tres milions de pernils i mig milió d'espatlles a l'any. Les instal·lacions ocuparan 45.900 metres quadrats, i per la construcció i posada en funcionament es preveu una inversió d'uns cinquanta milions d'euros. La finalitat del projecte es produir pernil de qualitat per a satisfer la gran demanda que aquest producte té a nivell nacional i internacional, ja que

l'empresa té distribució als mercats mundials

Es comenta que es va escollir el poble d'Albelda per a situar aquest projecte empresarial a causa del seu clima sec, i també per a descentralitzar les instal·lacions del macro-escorxadador que estan fent a Binèfar. D'aquesta manera es podrà reactivar el sector rural i es generaran llocs de treball. Aquest projecte empresarial pot ser molt

positiu per a Albelda i per a tota la comarca de la Llitera, ja que pot comportar un canvi profund en les dinàmiques socials, de desenvolupament, laborals, de benestar i de futur.

En paral·lel, el Grup Pini està construint també un escorxadador de verres a Sant Esteve de Llitera, amb una inversió de dotze milions d'euros. En total, entre l'assegador de magrers d'Albelda, l'escorxadador de verres de Sant Esteve de Llitera i l'escorxadador Litera Meat de Binèfar, el grup Pini farà una inversió d'uns 150 milions d'euros que comportarà uns 1.700 llocs de treball. Tot plegat en una comarca on l'atur estructural no existeix, cosa que genera moltes qüestions que veurem respostes en els pròxims mesos.

L'ESMOLET

Aigua fresca // Carles Terès

L'altre dia vam haver d'anar a Tarragona per solucionar uns assumptes. A la vesprada, amb la feina feta, ens vam regalar un passeig per la part vella, dins la muralla. Estàvem relaxats i amarats d'aquella predisposició a concedir-nos algun caprici. Els barris històrics ja ho tenen, això: botiguetes atractives on tot lluu d'una manera especial. Vam entrar en algunes a tafanejar. Com és normal, ens adreçàvem a les botigueres en la llengua que compartim matarranyencs i tarragonins. A la majoria d'establiments ens contestaven en castellà. Jo vaig resistir l'impuls atàvic que tenim tots els catalanoparlants de canviar de llengua a la mínima i, després d'assegurar-me que m'entenen, vaig mantenir les meues torredarquines paraules. Cap

problema, ans al contrari: en algun cas alguna noia d'accent sud-americà es va unir al meu idioma amb un somriure còmplice.

Vet aquí que ens va venir set. Vaig entrar en una botiga de queviures regentada per uns paquistanesos. El primer impuls va ser de dir «¿Tenéis agua fresca?», però amb un somriure ample vaig preguntar «teniu aigua fresca?». El dependent em va respondre en un català impecable. En el moment de passar per caixa vam mantenir una petita conversa sobre temes banals, només pel gust de sentir-lo parlar. Aigua fresca també per a les meues orelles.

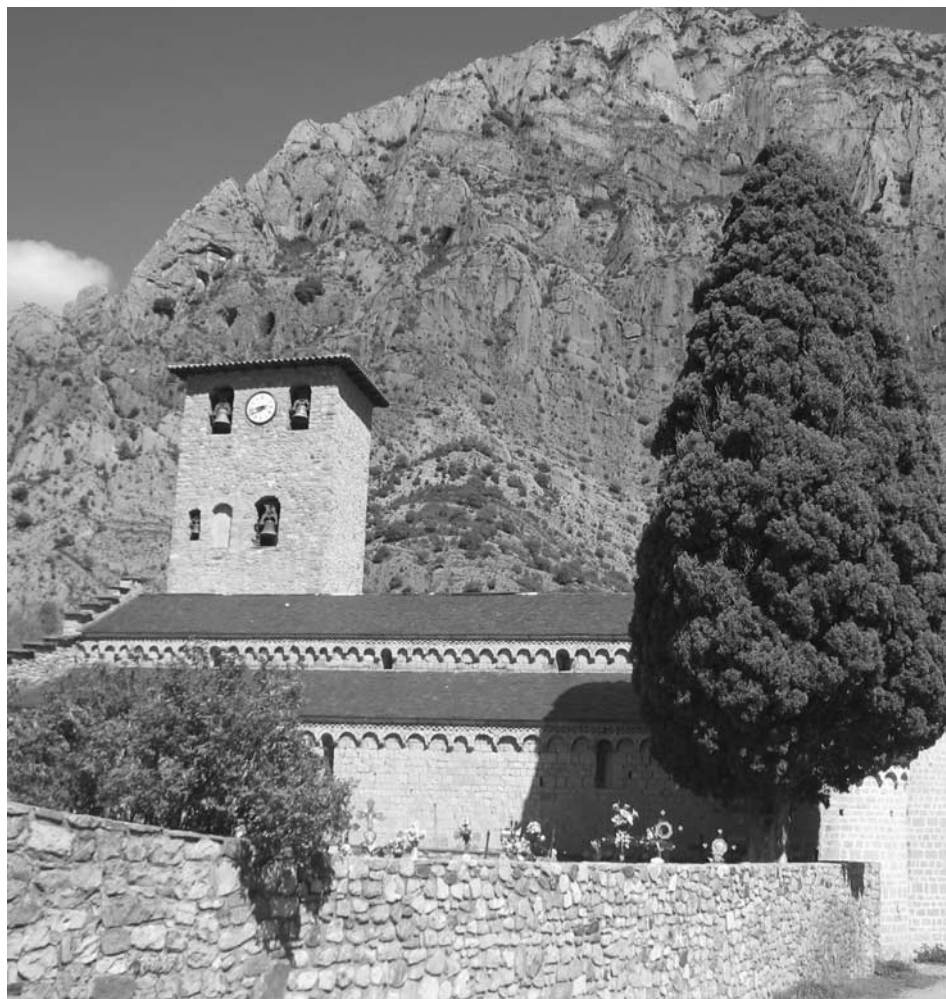
En eixir al carrer la vida seguia igual. Gent amunt i avall i el sol que ja no arribava al paviment d'aquells carrers estrets.

Arbres amb ànima

// GLÒRIA FRANCINO PINASA

La natura és esplendorosa arreu i, sovint presenta mostres que sorprenen els ulls de la gent. Vet ací que entre les seves manifestacions hi són els arbres especials, singulars, arbres amb història pròpia. La Ribagorça és terra de roures forts, d'olzines, de rebolls, d'olivers centenaris, de freixos, de faigs, de pins, molts replantats sobretot, a la zona baixa de la comarca, de tants i tants arbres i arbustos.

Arbres amb ànima com el ciprer centenari que acompanya el Monestir de Santa Maria d'Alaó de Sopeira. Situat a una cantonada del cementeri del poble, el seu tronc mesura 2,73 metres de perímetre, i més de dos metres d'alçada fins que creixen les primeres branques, no sé quants metres d'alçada, però bastants, tampoc coneixem amb exactitud la seva antiguitat, tot i que ja es veu el costat esquerre a una fotografia del 1886 del monestir feta per Joaristi i altres, també es troba a imatges de l'Arxiu Mas del 1907 i dels excursionistes al 1904, Antas abans del 1949 ja el fotografia i es veu com avui en dia, així com a l'Arxiu Gavín al 1964, i a tantes d'altres fotografies. S'alça robust, proporcionat, gairebé simètric en tot el seu perfil, arrodonit als extrems de la base cònica i a la punta que el perfila al firmament. No té la forma del "Enhiesto surtidor de sombra y sueño / que acongojas al cielo con tu lanza" com el venerat *Ciprés de Silos*, al claustre del monestir de Silos, lloat en el famós sonet de Gerardo Diego, poeta de la Generació del 27, però és un model singular com n'hi ha pocs. Les seves rels amagades sota terra, acompanyades de les fosses, els ossos i les creus dels avantpassats, l'acompanyen recte, *sereny* i humil. Arrecerats sota la seva copa s'hi enterraven els cossos dels nens o nouvinguts al món, alguns amb creu, altres sense, només el record popular i el del ciprer saben dels plors que han sentit les seves fulles perennes, verdes, primes i fortes alhora, els seus fruits en forma de

nous servien per a guardar la roba als armaris...

Les civilitzacions antigues van donar als ciprers, *cupressus sempervivens*, diverses simbologies, entre elles la de l'espiritualitat, lligant les ànimes dels morts de la terra en direcció al cel com el propi arbre, però també la de l'hospitalitat, per això davant de cases que feien d'hostal n'hi havia de plantats. La tradició els ha escampat entre bells jardins i la solitud dels cementiris. El ciprer de Sopeira és un tresor natural que aporta pau i repòs a l'esperit.

Altres arbres amb història són l'*Olzina del Consell*, també centenària, situada a l'Obac dels Masos de Tamúrcia que és visible des de la N- 230 i des de tota l'Horta de Sopeira i de Miralles. Conta la llegenda que sota la seva immensa copa s'hi reunien els frares de Torogó, i dels monestirs de Mira-

Santa Maria d'Alaó amb el ciprer
GLÒRIA FRANCINO

lles i d'Alaó per a fer els seus tractes i acords. L'estiu del 1999 l'Associació Amics d'Alaó va fer una excursió per veure-la d'a prop i es van necessitar molts minyons i mossetes per abraçar el contorn del seu tronc. A tocar d'aquesta alzina s'hi troben les restes de l'església de Sant Salvador, i una mica més avall l'*Olzina de la Cort*, més xica que l'anterior, però que de ben segur amb aquest nom també amaga el seu passat.

De vegades els arbres desapareixen però queden els topònims que ens els recorden, per exemple, Freixanet, lloc de freixos, tot i que ara no n'hi ha cap, és una finca de cereals al terme de Sopeira. A Bonansa recorden l'*Urmo*, om desaparegut, i que ara anomena l'associació del poble, i també a Bonasa els faigs s'anomenen *faus*, i la toponímia també ha conservat aquest apel·latiu.

Marta Momblant guanya el premi Guillem Nicolau 2018

// MARIÀ ÀLVAREZ

L'escriptora barcelonina amb arrels a Beseit, Marta Momblant Ribas, ha estat la guanyadora del premi literari en català convocat pel Govern d'Aragó, que porta el nom de l'humanista i traductor maellà del segle XIV Guillem Nicolau. El jurat, format per Tomàs Bosque, Dolors Gimeno i el guanyador de l'any anterior, Màrio Sot, va decidir per unanimitat atorgar el guardó a l'obra titulada *Arbàgel*. Un revolt de l'amor. El jurat ha atorgat el reconeixement a aquesta obra pels seus alts valors literaris. La novel·la premiada transcorre íntegrament a l'alt Matarranya i els ports de Beseit. Es dona la coincidència que aquesta autora ja va guanyar aquest mateix premi l'any 2009, amb la novel·la *La venta de l'Hereva*, en la solapa de la qual ja es parla de l'escriptura de la novel·la *Arbàgel* com un vell projecte de l'autora, fet que demostra el seu grau de preparació i perfeccionament progressiu i la importància que ha tingut aquest text en el procés creatiu i vital de Marta Momblant.

El jurat ha triat aquesta obra per ser "una història trencadora protagonitzada per un home gran, íntegre i sensible, i una dona que lluita per la seva llibertat i independència". També ha valorat la consistència d'una trama ben filada en què l'autora fa servir una llengua normativa viva i correcta amb interessants matisos de les parles locals del Matarranya, que enriqueixen el patrimoni lingüístic de la zona i del català en general. "*Arbàgel*—continua valorant el jurat— constitueix, a més a més, un magnífic retrat sociològic de la vida quotidiana on es fa una crítica dels costums masculistes en societats tradicionals, dins d'una una proposta

Marta Momblant
FERNANDO DE LA ROSA

positiva i vitalista del poble, el paisatge i els seus habitants". Nascuda a Barcelona el 1969, una bona part de la vida de Marta Momblant ha estat vinculada a Beseit i a la comarca del Matarranya, on estiujava des de petita i on ha arribat a viure diversos anys. La seva trajectòria artística i professional s'ha desenvolupat en el món de la direcció escènica i la dramaturgia teatral. Ha dirigit muntatges dramàtics al Liceu de Barcelona, la Maestranza de Sevilla o la Royal Opera House al Covent Garden de Londres, entre d'altres. Ha escrit contes per a nens, i obres narratives com l'esmentada novel·la guanyadora d'aquest premi fa deu anys *La venta de l'Hereva*, situada al Beseit del passat segle XX. Té publicada una obra teatral, *Fora de temps, Fora de lloc*, en la col·lecció el Trinquet de l'Institut d'Estudis Terolencs, i *La Pèrdua*, "un divertiment claustrofòbic teatral", com ella el defineix, sobre la crisi existencial personal i econòmica (Ed. Arola. 2015).

El passat 9 d'octubre, la seua peça teatral *Resposta a cartes impertinents*, "un divertiment autocrític de realitats fragmentades", basada en textos de Maria Aurèlia Campany, va pujar de nou als escenaris, en aquest cas al Teatre del Raval, dins de la 23a Mostra de Teatre de Barcelona.

D'altra banda, el premi "Pedro Arnal Caveró" de literatura en llengua aragonesa que també atorga el Govern d'Aragó ha recaigut en l'escriptor Chesús Aranda Guerrero, la infància del qual transcorregué a les valls d'Ansó i Hecho, amb la novel·la titulada *Simién d'Umanis-*

Onomàstica i literatura popular

// ARTUR QUINTANA I FONT

Les recopilacions d'onomàstica i de literatura popular es complementen, tanmateix no sempre d'igual manera. Als reculls de literatura popular es troben molts materials onomàstics, que a més dels noms ofereixen també útils informacions addicionals per als investigadors de l'onomàstica, els quals no solen prendre-les en consideració, i massa sovint les titllen olímpicament de vulgars o populars. A l'inrevés els investigadors de la literatura popular només troben comptats materials, o cap, de la seua temàtica als estudis onomàstics, malgrat que als onomasiòlegs els hauria estat ben fàcil d'obtenir materials de literatura popular en el moment de demanar noms als seus informants; l'arplega, especialment de llegendes i tradicions, enteses aquestes segons la definició de na Ramona Violant, n'hi ha sortit perdent. Els reculls i estudis onomàstics comencen realment a la Franja amb els treballs d'en Joan Coromines iniciats després de la Guerra —i prescindeixo d'unes comptades i magres mostres anteriors—, treballs que han anat prenent una immensa volada, però no han trobat seguidors fins fa escassament vint anys amb el magne recull de Toponímia de la Ribagorça que dirigeix en Xavier Terrado, ara a punt de concloure's. Cal afegir-hi el projecte tot just començat de recollir la toponímia del Matarranya. Pel que n'he vist ambdós projectes donen poques dades de literatura popular, contràriament al que solia fer en Coromines, que no menyspreava pas la informació literària que li oferien els informants. Solament els reculls d'en Xavier Terrado i na Glòria Francino tenen algunes referències a la literatura popular, els altres autors citen només el que han trobat a la bibliografia o ni això. Acabo presentant una facècia que vaig recollir a la primavera al Pont de Suert que mostra la forta relació entre onomàstica i literatura, i també amb socio-, psico- i politico-lingüística: Els noms de Senet i Aneto vinien de quan es dones baixaven a rentar al riu que passe entre es dos pobles. Es dones d'un costat preguntaven a atres: "Sé net, Sé net?". I es de l'atre cantó contestaven: "É neto!, É neto!." Raons d'espai m'obliguen a prescindir del necessari comentari.

Exposició retrospectiva de Santiago Gimeno Llop

// M. LLOP

El 24 d'octubre, al Museu Provincial de Saragossa es va inaugurar una Exposició retrospectiva al llarg de trenta anys de l'obra de l'escultor Santiago Gimeno Llop. A l'acte de presentació hi eren el director General de Cultura i Patrimoni, Nacho Escuin, el director del Museu Provincial, Isidro Aguilera i Lola Durán, comissària de l'exposició.

Santiago Gimeno Llop va néixer a Nonasp l'any 1952. Passà la seua infància al taller de fusteria del seu pare, allí es pot dir que comença la seua vocació artística amb forma de joc i creació de construccions i de volums amb fusta.

Estudià a l'Escola d'Arts i Oficis de Saragossa on des del primer moment es va encaminar en l'escultura.

És professor numerari de l'Escola d'Arts de Saragossa. Des de 1992 ha realitzat múltiples exposicions individuals i col·lectives. Les seues

obres decoren places i edificis de Saragossa, Osca, Casp, Sòria, Monestir de Rueda, col·leccions privades i molts més llocs.

Viatger incansable, reflexiona en les seues obres sobre les experiències de vida i viatges, fascinat per la transformació d'espais. Utilitza metall i pedra especialment. L'eix cen-

L'escultor i la seua obra
M. LLOP

tral de les seues obres és el temps, el recorregut vers els espais, l'empremta humana, la deshumanització de la vida en les ciutats, entre altres.

Enhorabona per aquesta exposició que és recomanable totalment.

NO SOM D'EIXE MÓN

Sempre Jesús Moncada // Francesc Ricart

Trenta anys de *Camí de sirga*! L'he tornat a llegir i m'hi he tornat a emocionar. Quina sort de comptar amb Jesús Moncada a la Franja. Aleshores, ja ho deia en un article a la revista *Batecs*, una de les tres mares, amb *Desperta Ferro!* I *Sorolla't*, de *Temps de Franja*. Aleshores, transfigurats per la lectura de la imponent novel·la, escrivia sobre la importància del fenomen Jesús Moncada, de l'impacte d'una història de miners, llauters i, sobretot, de la desaparició del poble vell de Mequinensa, signe i símbol d'un canvi d'època, a les portes de la mort física del dictador Franco. Aleshores –i avui hi torno– exalçava, com molts altres, el llenguatge acurat de Moncada, amb l'ús exemplar de mots i expressions propis del parlar de Mequinensa i del Baix Cinca que no només no feien grinyolar el text, sinó que l'amanien i n'elevaven la categoria literària. De la mateixa manera que els entesos –posem-hi Quim Monzó– valoraven el gran nivell literari de *Camí de sirga* i rebutjaven la consideració de «simple» novel·la rural que alguns espavilats havien apuntat, pretenent rebaixar el monument literari que tenien davant.

La lectura estival de *Camí de sirga*, justament, ha coincidit amb una nova passa de grip crònica i endogàmica, la del xapurriau, concentrada aquest camí al Matarranya. Acabant l'estiu a la Franja, hi hem tingut més xapurriau: l'ajuntament de Vall-de-roques «renega» de la catalanitat del nom. A Vall-

de-roques, que no té res a veure amb Sant Esteve de les Roures, diuen que no volen el topònim en català, que no hi parlen català, que no volen caure en la trampa de canviar allò que «nos han enseñado nuestros padres». I s'han quedat tan amples. Et quedes de pasta de moniato: a les mans i al cap, amb *Camí de sirga*, tot reconfortat, mentre un Ple d'un ajuntament esborra, o vol esborrar, allò que dignifica aquestes terres que n'estan tan mancades, vull dir de dignificació lingüística. No hi afegeixo res més al respecte, si cal ja hi tornarem un altre dia.

Aquest estiu, també en contrast amb la lectura moncadiana i des de la meua òptica de mussol, m'ha quedat a la retina la visió de moltes banderes espanyoles al sol batent del meu poble, moltes banderes «rojigualdas» als balcons, sense que fossen les festes del Pilar. No m'hi fico, perquè cadascú veu el gruix i l'amplària de les franges roges i grogues com vol. A ningú se li escapa, però, que la irrupció sobtada de les espanyoles és una resposta més o menys calenta, alimentada directament i entusiàstica per l'«ambient» anticatalà. També ho deixo ací. Només afegir que, a les històries que omplen *Camí de sirga*, no hi té gaire eixida allò que volen representar amb aquesta bandera.

Ara ja som a la tardor, o primavera d'hivern, a punt per a un curs ben calent si mirem cap a Catalunya, ple d'incerteses, però també d'esperances. Llegiu i rellegiu Moncada, un encert total i una esperança infinita.

Llengua i sentiments, sentiments i llengua

// RAMON SISTAC

La nostra llengua, a partir dels nostres parlars, continua sent centre d'interès de la comunitat científica. Un consorci d'investigadors de les universitats de Girona (UdG), Lleida (UdL) i Rovira i Virgili de Tarragona (URiV) s'ha proposat d'analitzar la incidència que els sentiments tenen sobre la llengua, i la llengua sobre els sentiments. A més de ser d'universitats diferents, l'equip (format per dones i homes, investigadors consagrats i novells) és altament pluridisciplinari (sociolingüistes, dialectòlegs, sociòlegs i pedagogs) i els seus membres també són de procedència geogràfica i dialectal variada: a més de gironins i lleidatans, hi ha tortosins i valencians, i de la Llitera, la Ribagorça i el Matarranya. Sota la direcció col·legiada dels professors Francesc Feliu i Josep M. Nadal de la UdG, i amb la participació de l'Oficina de Llengua i Literatura de Ponent i el Pirineu de la UdL que dirigeix qui signa estes ratlles, els projectes *Lengua, identidad y cohesión social: el paradigma de los territorios de frontera lingüística* (Ministerio de Ciencia y Competitividad) i *Cultura, memòria, llengua: la construcció de la identitat en els territoris fronterers de la llengua catalana* (IEC), analitzen com "es viu" i com "se sent" la llengua en els territoris de frontera politicoadministrativa situats en la perifèria del català. Així, s'hi ha acarat pobles pròxims on la vida i la manera de parlar és més o menys similar, però que pertanyen a comunitats autònomes diferents (Aragó, Catalunya i el País Valencià, amb la previsió d'incorporar-hi en una segona fase Andorra i la Catalunya del Nord): Vilaller (Lleida) i Montanui (Osca), Alfarràs (Lleida) i Albelda (Osca), Seròs (Lleida) i Fraga (Osca), Batea (Tarragona) i

Equip de
recerca a
ruïnes de
Pompeia
ANNABEL GRÀCIA

Calaceit (Terol), Forcall (Castelló) i Pena-roja (Terol), Alcanar (Tarragona) i Vinaròs (Castelló) —est darrer cas, lluny de la frontera lingüística però amb una frontera administrativa pel mig, permet de contrastar resultats amb els altres. Possiblement alguns dels lectors de *Temps de Franja* ja han estat víctimes dels nostres investigadors. Moltes gràcies per l'esforç i paciència amb què ens heu obsequiat.

Es pretén fer un estudi conjunt a tots els territoris de llengua catalana per a tractar principalment les connexions emocionals dels parlants amb el català i amb les altres llengües que històricament hi concorren, i per a delimitar quin és el paper de la llengua en la configuració de les identitats locals, a priori més complexes que en els territoris considerats centrals. Els objectius més estrictament acadèmics del projecte són, d'una banda, identificar quins elements culturals de caràcter simbòlic associen els parlants de frontera a la seua llengua de referència, a la varietat que els és més familiar, a les altres varietats conegudes i a les altres llengües amb què conviuen; de l'altra, consignar quins sentiments, de rebuig, de dolor, de confort, etc. els provoquen ei-

xos elements. Després, un treball de caràcter teòric permetrà determinar de quina manera la llengua s'insereix en la configuració identitària dels individus i dels grups, i ponderar així el paper fonamental del fet lingüístic en la cohesió i estabilitat socials.

Tal com hem assenyalat ja en alguna altra ocasió, per a nosaltres, els investigadors, tot plegat constitueix un repte científic, però també ho és a un nivell més personal, com a individus que ens trobem inserits en una societat que pateix per la llengua. Algú podria arribar a pensar que a la nostra terra catalanoparlant d'Aragó, precisament, la llengua no preocupa ningú i és considerada supèrflua; un element discordant. Els primers resultats del nostre treball ja demostren que, en profunditat, hi ha molt d'*estrès lingüístic*, de patiment, fins i tot de dolor somort: hem trobat des de gent que ha insultat els investigadors (afortunadament poca) a gent que ha acabat plorant tot fent introspecció, tot recordant la seua biografia lingüística. Tant de bo el nostre treball servisca per a orientar l'administració, i la població en general, sobre les mesures que caldria implementar per a arribar a aconseguir el *benestar lingüístic* dels ciutadans!

Pompeu Fabra i la Franja

// JORDI GINEBRA*

Durant el 2018 hem celebrat l'Any Pompeu Fabra, amb motiu d'escaure's el 150è aniversari del seu naixement (1868) i el 100è aniversari de la publicació (1918) de la gramàtica que contenia la normativa de la llengua catalana fins al 2016.

Fabra ha estat sens dubte una de les personalitats més importants de la cultura catalana del segle XX. En opinió de Josep Pla, simplement, la més important. Va aconseguir, de manera explícita i indiscutible, realitzar una obra d'abast col·lectiu que va obtenir una adhesió total. Per això, la codificació lingüística de Fabra és el signe extern més clar de la unitat i cohesió dels catalanoparlants de tots els territoris que comparteixen la llengua. L'objectiu de l'Any Fabra ha estat commemorar el seu naixement i reconèixer la seva obra, de manera que tot plegat esdevingués un estímul per reforçar la vitalitat de la llengua catalana, la seva capacitat de cohesió social i la seva projecció de futur.

A l'inici del segle XX, la creixent voluntat col·lectiva de recuperació de la llengua catalana va trobar en Pompeu Fabra la persona ideal. Amb una preparació tècnica com a lingüista que ningú més posseïa llavors a Catalunya i a Espanya, i amb la visió justa del que significa fixar un model lingüístic de referència, Fabra va saber materialitzar, emparat primer per Prat de la Riba i la Mancomunitat de Catalunya (i més endavant, durant la República, pels presidents Macià i Companys), un projecte de normalització: que la comunitat lingüística posseís un codi formal funcional, modern i autònom. Les tres fites principals d'aquest projecte van ser les Normes ortogràfiques (1913), la gramàtica (1918) i el diccionari (1932).

És lògic que durant l'Any Fabra els habitants de cada territori, cada comarca i cada població s'hagin sentit convidats a inquirir quina va ser la relació concreta de Fabra amb ells: si durant la seva vida Fabra va visitar el lloc o si en va parlar en algun mo-

ment. Sabem que, especialment durant el període republicà, Fabra va recórrer una gran part del territori fent conferències i obrint curssets de català o fent-ne l'acte de cloenda. També sabem que la seva afició per l'excursionisme el va portar a recórrer una gran part del domini lingüístic.

¿Va visitar mai les comarques que, posteriorment, han rebut el nom de Franja de Ponent? Sortosament, tenim com a mínim una referència que ho testifica. En la biografia de Fabra que va escriure Domènec Guansé l'any 1934 —la primera biografia publicada de l'il·lustre gramàtic—, l'autor de l'obra dona la informació següent: «No fa molts anys, va fer una excursió, amb Nicolau d'Olwer i Casacuberta, des de Mequinensa a les boques de l'Ebre, és a dir seguint tot el recorregut d'aquest riu per terres catalanes» (Domènec Guansé, *Pompeu Fabra*, Barcelona, Llibreria Catalònia, 1934, p. 48). Això vol dir que, com a mínim, va passar per Mequinensa i Faió, i que degué trepitjar el nucli avui desaparegut d'aquesta darrera població.

¿I va referir-se mai a la Franja en els seus textos? Quan Fabra al·ludeix als límits del domini lingüístic, no s'oblida mai de dir que aquests límits superen l'estricta unitat administrativa anomenada Catalunya. Així, les paraules inicials d'una conferència de l'any 1925 en homenatge a Marià Aguiló van ser aquestes: «Des de les Corberes franceses fins als palmerars d'Elx i des de les regions orientals d'Aragó fins a les illes daurades, existeix un grup de parlars romànics

Mapa publicat al *Compendio de gramàtica catalana*, 1929

IEC-UPF, LICÈNCIA CC BY-NC-SA

que formen un conjunt prou homogeni per ésser considerats com una sola llengua novilatina enfront de l'espanyol, del francès i de l'italià» (*Obres completes*, vol. 9, p. 289). Igualment, les poques vegades que va incloure en alguna de les seves gramàtiques un mapa de l'àrea lingüística, no va deixar de senyalar explícitament damunt del mapa les poblacions de Vall-de-roques, Mequinensa, Fraga i Benavarrí; per exemple, a l'*Abrégé de grammaire catalanes de 1928* (p. 8) i al *Compendio de gramàtica catalana de 1929* (p. 8).

Finalment, cal afegir que Fabra, coneixedor de les particularitats geolingüístiques dels diversos parlars catalans, també va fer esment en algun moment de trets propis d'alguna població de la Franja. Així, l'any 1933, en els apunts d'un cursset de fonètica publicats per Adolf Florensa, hi llegim aquestes paraules: «Però el més curiós és que a la ratlla de Catalunya i Aragó (Fraga, Ribagorça), es conserva l'estat intermedi *pll*, *cll*, *fl*, i diuen *pllat*, *pllou*» (*Obres completes*, vol. 2, p. 811).

Fabra és important per a tots: pel que va fer per al conjunt de la comunitat lingüística. Però també és entranyable —i ens agrada comprovar-ho— que fos una persona atenta als detalls, a la diversitat i a les particularitats. I, per als catalanoparlants de l'Aragó, és entranyable —i important— saber que la seva mirada global va tenir en compte un territori que llavors (el primer terç del segle XX) era poc visible i hauria estat molt fàcil de no tenir en compte.

Pompeu Fabra vist per Isidre Miserachs

ARXIU COMARCAL DE L'ANOIA

*Comissari de l'Any Fabra, professor de la URV i soci d'ASCUMA

Del no res al principi de la normalitat (Apunts per una autobiografia lingüística)*

// ANTONI BENGOCHEA

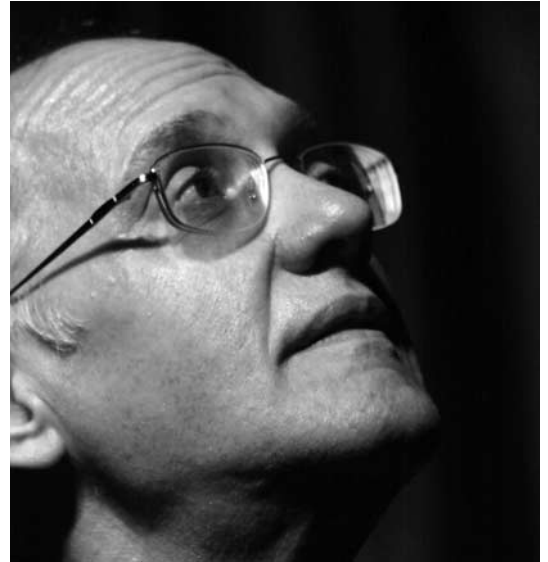
Xapurriau. Aquella paraulota sempre em resultava sospitosa. De menut reconec qu'alguna vegada l'esmentava, però sempre era per evitar soltar allò que tothom deia (i encara diu) i que em resultava tan llarg, confús i fastigós: "la nostra llengua és una mescla (ara m'agrada dir més barreja) de català, valencià, tortosí, aragonès, castellà, etc.". La clau era sobretot que no aparegués sol el mot tabú: "català" (que, quan parlàvem amb catalans, tot s'ha de dir, moltes vegades l'empràvem).

En la plenitud de la meua infantesa (11 anys) va començar el meu viatge iniciàtic que em va dur uns quants anys a l'internat dels escolapis, primer a Alcanyís i després a Saragossa. Jo, que anava molt d'aragonès al meu poble (Calaceit), allego em vaig acatar de que la majoria dels aragonesos eren una mica diferents de mi i dels que parlaven com jo. Bé, tampoc vaig tardar massa en adonar-me que en realitat els diferents érem nosaltres (natres). La majoria dels nous aragonesos qu'anava coneixent utilitzaven la paraulota molt sovint i amb naturalitat, i de vegades (és cert que no sempre) de manera despectiva. Així em vaig anar fent la idea de que els altres aragonesos eren els "normals", i nosaltres, no podia ser d'altra manera, els "anormals", això sí, molt aragonesos. Allavons vaig comprendre clarament perquè la nostra gent (i jo mateix) deia allò de la «mescla de...», perquè, clar, era impossible ser aragonesos i parlar català. Els meus companys aragonesos "normals", d'Alcanyís, Calanda, Andorra, Samper, La Puebla, Híjar, Albalate, Puigmoreno, Castellseràs, etc., tenien tots molt clar que nosaltres no parlàvem català i que xampurrejavem, però en realitat tampoc sabien molt bé el nom real de la nostra llengua: un l'anomenava "chappurreau", un altre "chapurriau"; n'hi

havia que deien "xampurriau", "chappurreat", o fins i tot "pichurri", o qualsevol altra ocurrència. Alguna vegada, quan ens desplaçàvem a jugar a fora amb el nostre equip de futbol, i les coses s'emboïcaven (quan perdíem clarament no hi havia problema), sovint ens estampaven a la cara la nostra anormalitat lingüística.

Als 14 anys, quan vaig anar a l'internat a Saragossa, ja tenia molt clar que jo m'havia d'integrar plenament a l'Aragó (Saragossa era Aragó de Primera) i que el tema lingüístic convenia evitar-lo per oblidar aquesta mena de "complex de Rigoletto" (d'anormalitat i marginalitat) que dúiem al damunt, a la nostra gepa. Gràcies al meu avi (molt aficionat a l'òpera) ja coneixia aquest malaurat personatge, i molt aviat vaig conèixer també a Quasimodo (el mateix avi em va insistir en la lectura de la novel·la de Víctor Hugo, que, com el meu avi, tenia una especial sensibilitat pels geperuts). En total, que s'havia d'amagar, o, si més no, dissimular, aquella deforme prominència: érem "rigoletto-parlants", o, el que era pitjor: "quasimodo-parlants". Aquest període saragossà del batxillerat i el COU no va ser massa problemàtic, ja que érem molt pocs els "quasimodo-parlants" i, a més a més, cada vegada jo dominava més el castellà baturro propi de les barriades rurals i dels pobles de l'entorn saragossà. El defecte, doncs, es dissimulava bé.

Quan vaig entrar a la universitat per estudiar filologia espanyola, l'ambient es va fer molt més cosmopolita, i vaig contactar amb molts bascos i catalans (que en aquella època estudiaven a la Facultat de Veterinària). Amb els bascos no hi havia gaire problema, però els catalans... parlaven el tabú. Jo era militant de l'aragonesisme labordetià, doncs com dissimular que no formava part d'aquella gent qu'anomenàvem "polacos" i que s'entossudien en robar-nos l'aigua de l'E-

Antoni Bengochea, en una actuació del Duo Recapte a la Trobada Culruual del Matarranya, Pena-roja 2009
CARLES TERÉS

bre? Tocava fer teatre; com jo no parlava català, doncs en públic no parlaria mai la meua llengua ni res que es pogués semblar al tabú. En privat o en ambients molt discrets feia veure que entenia el català i que, fins i tot, era capaç de parlar-lo (això sí, en una mica de dificultat que fàcilment podia fingir) Quan parlava amb la meua família o en algun conegut de la terra, me les arreglava per fer-ho de manera molt privada, que no em veiés ningú. Moltes vegades em trobava immersit en un dels passatems més practicats a Saragossa: una conversa anticatalana; era una situació incòmoda, però jo sempre prenia una posició bastant neutra, segons com anava bufant el cerç. Tenia un amic d'Àgreda (Sòria) que ara és metge, que deia molt sovint i amb contundència: "los catalanes no hablan, ladran"; jo li contestava coses com "hombre, tampoco hay que exagerar". Evidentment ell res sabia del meu deplorable vici de nyaular com ells en moltes ocasions. Mon pare, en canvi, la presència del qual a Saragossa va ser només a la "mili" a principis dels cinquanta, va poder nyaular de quan en quan amb alguns amics franjolins. Aquell grup de nyauladors "quasimodo-parlants" era anomenat pels aragonesos "normals" los "tur-

*Publicat originalment a *Compormiso y Cultura*, n.29, maig 2017

ments”.

Amb el títol de llicenciat en Filologia Espanyola, i estant en la expectativa de trobar un treball, vaig tornar cap al poble. Tots els llibres qu'havia estudiat sobre el tema afirmaven que sí, que el que nosaltres parlàvem era català. El 1980 la Real Academia de la Lengua Española, llençava un document signat per un munt d'acadèmics i personalitats de la cultura espanyola, reafirmant (ho havien fet en 1975) que els parlants de la franja oriental aragonesa parlaven català. Jo en aquella època preferia utilitzar el localisme “calaceità”, però entendreu que si totes aquelles eminències de la RAE (Manuel Alvar, Dámaso Alonso, Lázaro Carreter, Madariaga, Zamora Vicente, Lapesa, Buero Vallejo, Cela o José Mª Pemán, etc.) o el cardenal Tarancón deien el que deien, qui era jo per portar-los la contrària?

L'estància d'aquells anys a Calaceit va ser molt fructífera i em va recarregar les piles de la meva relació amb la meua llengua: allò que parlava m'agradava cada volta més, i ho volia demostrar. M'havia d'integrar lingüísticament al meu poble i a la meua comarca, com abans havia fet amb la llengua castellana (que com veieu, com el català, també té un nom forani, d'una altra comunitat, però l'ús del qual està totalment normalitzat). D'alguna manera vaig comprendre i vaig resoldre qu'havia de compensar tants anys de fer el paperot intentant amagar la meua gèpa, intentant ser un aragonès “normal”. Vet aquí que vaig començar a estimar aquesta gèpa i a no amagar-la, primer al poble, després a la comarca i més tard a tot arreu. D'aquí en avant mostraria la meua deformitat lingüística; faria palesa la meua llengua, perquè era meua i perquè formava una part important de mi. N'hi ha un fart de tindre qu'anar sempre d'amagot com si fórem talps, o el que és pitjor, de tindre de vegades que fer d'estores per a poder estar ben integrats a la nostra comunitat. Era l'hora d'actuar: d'ara en avant la nostra llengua seria normal i tindria nom, com totes, i seria una llengua activa i viva, que s'havia de conrear i millorar, perquè tampoc era ni és una peça de museu.

Després hi ha hagut molts esdeveniments. N'esmentaré uns quants

conscient de no voler ser exhaustiu: la Declaració de Mequinensa, el II Congrés Internacional de la Llengua Catalana on vaig conèixer a molts qu'ara són amics meus (i a Desideri Lombarte); l'ensenyament del català a l'Aragó i la col·lecció “Pa de Casa”; el Duo Recapte i les nostres actuacions per tot Aragó, especialment a les tres capitals: Saragossa, Osca i Terol; l'Associació del Matarranya; el programa Jesús Montcada, o la Llei de Llengües d'un Marcel·lí de tardor. Però també les eternes discussions de les modalitats, on molts aragonesos “normals” es mostren i es mostren preocupats per la possible desaparició de les nostres modalitats a causa de la normativització, i no els importa gens ni mica la desaparició de les seves, com poden ser el bilbilità, el binefarenç o el mateix alcanyissà; o el rebuig d'oferir l'ensenyament de la llengua catalana a la Escuela de Idiomas 1 de Saragossa, argumentant que era una llengua polèmica, el mateix dia qu'acceptaren ofertar l'àrab; o els vergonyosos “Fets de la Codonyera”; o la incomprensió encara de molts aragonesos del fet de que es pugui ser aragonès i parlar català (com es pot ser aragonès i parlar castellà): a una important llibreria de Saragossa m'ho discutia una dependenta amb el principal argument de que

ella “tenia carrera”; o l'evolució que va del Chapurriau al Baix Aragonés, l'Aragonés Oriental i finalment al LAPAO (Lengua Aragonesa Propia del Aragón Oriental) qu'anava acompanyat pel LAPAPYP (Lengua Aragonesa Propia de las Áreas Pirenaica Y Prepirenaica), i que m'incitava a jugar a fer acrònims curiosos, com aquest: LAPUTA (Lengua Aragonesa Propia de la Unidad Territorial De Aragón).

Entre tants fets, històries, cabòries i ocurrències, hem anat madurant i hem arribat al present, on un important esdeveniment acapara el protagonisme: la institució Comarca Del Matarranya, acaba de demanar al Govern d'Aragó (després d'una votació i amb una important majoria) que el català sigui declarat llengua històrica, per tant, patrimoni de la comarca. Aquest acte, que em fa sentir orgullós de pertànyer a aquesta comarca baixaragonesa, és tota una declaració d'intencions per part de les nostres autoritats comarcals de que ja n'hi ha prou de ser “quasi-modo-parlants” i que volem ser simplement parlants “normals”. De tots nosaltres depèn qu'aquesta acció sigui la pedra cantonera d'un nou edifici que entre tots hem de construir (abans que s'enfonsi l'actual) o un codolet que, una vegada més, haurà caigut en un gran sac foradat.

Convocatòria de candidatures al Premi Galan

//IEBC-IEA

Un any més, l'Institut d'Estudis del Baix Cinca obre un període de proposta de candidatures al Premi Galan a la normalització lingüística. Aquest premi s'atorga anualment a persones o entitats de la Comarca del Baix Cinca que treballen per la promoció de la llengua catalana o que fan un ús habitual del català en les seues activitats. El Premi Galan es lliura en la gala anual que l'entitat celebra a final d'any rotativament en un poble catalanoparlant de la comarca.

Les propostes es poden fer arribar a l'a-

dreça iebc@iebc.cat fins al 31 d'octubre, acompanyades d'una breu explicació del motiu pel qual es consideren mereixedores d'aquest reconeixement.

En l'edició 2017 el Premi Galan a la normalització lingüística va recaure en els Museus de Mequinensa, per l'ús que s'hi fa del català en la retolació i en les visites guiades.

és el que veus.
ÉS EL QUE VIUS.

